

Az oktatáspolitikai változása Magyarországon az 1960-as években

DARVAI TIBOR

Jelen tanulmány a hatvanas évek oktatáspolitikai folyamatait vizsgálja Magyarországon. A kutatás szerint az 1960-as évek elején egy nagyszabású, ideológiai alapú iskolareform ment végbe a magyar oktatási rendszer minden fókán. A reform célja a szocialista-kommunista embertípus kialakítása volt. Azonban az ideológiavezérelt, irreális célrendszer orientált oktatáspolitikai a hatvanas évek közepére megbukott. Így ezt szükségszerűen követte annak korrekciója, amelyben az oktatásirányításért felelős szakszabványgyakorlati szempontjai valósultak meg. Emiatt a korrekció kritizálta a korábbi reform minden elemét, a tízéves tankötelezettséget, a középfokú képzés általánossá tételének igényét, a felnőttoktatás kibővítését, a politechnikai oktatást és a szakképzés új szerkezetét is.

Előzmények – Oktatáspolitikai az 1950-es évek második felében

Az 1960-as évek elején meginduló oktatási reform előzményének tekinthető az 1956 őszi megrendezett balatonfüredi pedagógus-konferencia. A konferencia előadói szétválasztották a szovjet és a szocialista pedagógiát, s a kettőt nem tekintették egynek (Sáska, 2004, 2005). Emellett a konferencia résztvevői elutasították a harmincas évek szovjet és az ötvenes évek elejének magyar oktatáspolitikáját is (Géczi, 2006; Szabolcs, 2006; Sáska, 2011). Érthető, hogy később a balatonfüredi pedagógiai-konferencia elveinek tagadása az oktatási reform alapjává vált.

Az 1956-os forradalom negatív hatással volt a szocialista nevelés híveire és az oktatáspolitikai alakítóira is. Az oktatásirányítók a „pedagógia egészének csődjét” (Szarka, 1965 idézi Halász, 1988a) látták a forradalomban – szocialista terminológiával az ellenforradalomban –, hiszen a forradalomban jelentős létszámban iskoláskorú fiatalok, egyetemisták és pedagógusok is részt vettek.

A forradalom leverése után megkezdődött az értelmezési vita az MSZMP-n és a párt holdudvarához tartozó értelmiségen belül arról, hogy milyen okok vezettek 1956-hoz, s kit, vagy kiket terhel felelősség a bekövetkezett események miatt. Halász Gábor (1988a) szerint az 1956-os kudarcra kétféle válasz született az oktatási mezőben. Az első értelmezés a tanügyigazgatás, az okta-

táspolitikai vezetők véleményét tükrözi. E szerint a legfőbb hiba az ideológiai nevelés eredménytelenségében található. Az 1956-os forradalom azért is törhett ki, mert a nevelői szakma nem tudta az ideológiai, világnézeti nevelést jól megvalósítani s átadni a fiatal nemzedék számára. Hisz, ha az ideológiai nevelés sikeres, akkor nincs forradalom. Ebben az érvelésben látható, hogy a bűnbakot a pedagógus szakma jeleníti meg. A második értelmezés viszont, a nevelők, pedagógusok véleményét artikulálja. A pedagógusok mellett érvelnek, és ezzel védik szakmaiságukat, hogy a baj nem a pedagógusok nevelői inkompetenciájában található, hanem abban, hogy az iskola életébe túl sokszor és túl gyakran és olykor egymásnak ellentmondó módon beleszólt a politika. S ezek a politikai beavatkozások szakmai szempontból – pedagógiai és lélektani – megalapozatlanok is voltak egyben. Ezt a jelenséget nevezik a korabeli dokumentumok az „iskola átpolitizálásának”. S ennek hatására az iskola és az iskolát működtető pedagógusok nem tudtak eredményes oktató-nevelő munkát végezni. Vagyis a pedagógus szakma szerint a hiba forrása nem a nevelőkben, hanem az oktatáspolitikusokban található. Látható, hogy a két szakmai csoport – pedagógusok és oktatáspolitikusok – egymást hibáztatják a kialakult helyzetért. Létezik egy harmadik értelmezés is. Ennek hangoztatója a *Révai József* névvel fémjelzett, politikai hatalmát már elvesztő és csak szimbolikus pozíciókat birtokló csoportosulás. Ebben az interpretációban a pedagógusok az oktatási rendszerben vakfoltként értelmeződnek, s felelősként az MDP oktatáspolitikáját és ifjúsáspolitikáját igazgató vezető személyek jelennek meg (*Révai*, 1957).

Az 1958-ban megfogalmazódó és a hatvanas évek első felének oktatáspolitikája nem az előbbieken bemutatott egyik érvelési mód dominanciáját valósította meg, hanem egy kompromisszumos megoldást hozott létre: egy ideológiailag legitimált szakmai csoport dolgozza ki az ideológiai céloknak megfelelő szocialista iskola új koncepcióját (*Halász*, 1988a). Vagyis az ötvenes évek végének és a hatvanas évek elejének oktatáspolitikája a szocialista-kommunista ideológia pedagógizálását, szakmáztatását valósított meg. Az új oktatási koncepció a szocialista-kommunista ideológia segítségével kívánta végrehajtani az oktatási rendszer integrációját.

Az 1961-es iskolareform

1958-ban az oktatáspolitikai irányításában változások történtek. Az eredetileg tanítói végzettséggel rendelkező politikus *Benke Valéria* kerül a művelődésügyi minisztérium élére (*Báthory és Falus*, 1997). Az 1950 óta miniszterhelyettesként funkcionáló és az ötvenes évek oktatáspolitikáját meghatározó *Jóború Magda*¹ elhagyja az oktatási mező színterét, s helyette az a szintén tanítói vég-

1. *Jóború Magda* neve már saját korában is kétféleképpen jelent meg nyomtatásban: *Jóború/Jóború*. Jelen szövegben azt az írásmódot követjük, ahogy a tanulmány szerzője alkalmazta. (A szerk.)

zettségű és korábban honvédelmi miniszterhelyettesként is funkcionáló *Ilku Pál* kerül miniszterhelyettesi posztra, aki az 1956-os forradalom leverésében résztvevő karhatalmi erő – pufajkások – megszervezésében tevékenyen részt vesz. S később *Ilku* az 1961-ben távozó *Benke Valéria* művelődésügyi miniszteri helyét veszi át (*Mann, 2004*). *Ilku Pál* helyzetbe hozása is mutatja, hogy 1956 mennyire az (oktatási)rendszer origója (is). Továbbá *Ilku* személyével egy katonai logika is kerül az alapvetően szakmai-pedagógiai és politikai-ideológiai irányítás mellé mint rendszerintegráló erő. A személyi cseréket követően még 1958-ban megjelenik az MSZMP Művelődéspolitikai Irányelvei, mely egy új oktatási korszak s egyben az iskolareform kezdetét jelentik. Így, ha a hatvanas évek elejének magyar oktatási rendszerét és az oktatáspolitikai aktorok gondolkodását, a szocialista-kommunista múlttól, jelenről és jövőről való elképzeléseit akarjuk megérteni, akkor ehhez alapvető dokumentum az MSZMP 1958-as Művelődéspolitikai Irányelvei (*Kardos és Kornidesz, 1990*). Hisz ebből a gondolatkörből bontakozik ki az 1961-es oktatási törvény és egyéb szakmai dokumentumok is, például az 1962-ben megjelenő Nevelési Terv (*Miklósvári, 1962*).

A Művelődéspolitikai Irányelvek a szocialista ember kialakításában határozza meg az oktatási reform célját a szocialista nevelőiskola kialakításának a segítségével. Ennek az embertípusnak jellemzője a kommunista-szocialista világnézet, a szocialista erkölcs, s egyben az is, hogy elítéli a sovinizmust, irredentizmust és az antiszemitizmust (*Kardos és Kornidesz, 1990*). A dokumentum elismeri, hogy e cél megvalósítása csak a nevelők segítségével valósítható meg. Továbbá az oktatáspolitikusok érzékelik, hogy „gyermekünk szocialista szellemű nevelését tehát javarészt nem marxista szemléletű pedagógusok végzik” (*Kardos és Kornidesz, 1990. 347.*), ezért az Irányelvek elrendeli a nevelők ideológiai továbbképzését, s ezen belül is a legfontosabb szakmai csoport, a tanítók átnevelését.

Az iskolareformot az oktatáspolitikai új törvénnyel is legitimálta, ez volt az 1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről. Azért is fontos a reform elveinek törvénybe iktatása, mert a szocialista oktatáspolitikai reformja először emelkedett törvényi erőre (*Kelemen, 1994; Kardos, 2007*). Az oktatási törvény szovjet hatásra extenzív oktatáspolitikát hirdetett az alsó és a középfokon, átrendezte a felsőfok szerkezetét, erős gazdasági szempontokat vitt a képzésbe, az oktatást beruházásnak tekintette. A törvény a tankötelezettséget kibővítette a 16. életév betöltéséig, kifejeződött benne az a szándék is, hogy a középfokú oktatás a közeljövőben váljon kötelezővé minden 14-18 éves korú fiatal számára. A törvény létrehozott egy új iskolatípust: a szakközépiskolát. Az új középfokú intézmény létrehozásának céljai közé tartozott, hogy a szakközépiskolát végzett fiatalok szakmai vizsgával is rendelkezzenek, és emellett érettségivel is, amely feljogosítja őket arra, hogy felsőfokú tanulmányokat is kezdhessenek. A reform a gimnáziumokban is bevezette a munkára

nevelés intézményét, ezt szolgálta az 5+1-es oktatási forma is. Ebben a képzési formában a diákok 5 napot az iskolában tanultak és 1 napot pedig valamely termelő egységben dolgoztak. A reform készítői ezzel az intézkedéssel igyekeztek a gimnázium intellektuális túlsúlyát csökkenteni és a gimnáziumi diáksághoz közelebb vinni a fizikai munkavégzési formát. A törvény elrendelte a középfokú technikumok felsőfokúvá fejlesztését, amely a szakközépiskolát és gimnáziumot végzett diákok számára létesült. Továbbá a törvényhozók a felnőttoktatás kiszélesítését szorgalmazták (Sáska, 1992).

A törvényben rögzített célokat, az oktatás tartalmát és folyamatát a tervezéskor szellemében az új tanterv szolgálta, s a tervező szándék ekkor terjedt ki először a nevelés területére is. A Nevelési Tervben (Miklósvári, 1962) felvázolt szocialista embereszmény a szocialista ideológia felől lett meghatározva, majd ennek pedagógiai megvalósításának módja. A Nevelési Terv egy olyan egységes, kötelező dokumentumot jelentett, amely a központilag irányított intézmények nevelési tevékenységét szabályozta, formailag meghatározta (Báthory és Falus, 1997). A Nevelési Terv kidolgozásával a Szarka József vezette Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) lett megbízva.

Az iskolareform 1965-ös korrekciója és az oktatáspolitikai a hatvanas éves második felében

A hatvanas évek közepére az iskolareform implementációjáért felelős oktatásfejlesztői szakbürokrácia végérvényesen szembesült azzal, hogy az ötvenes évek végén megtervezett és a hatvanas évek elején elkezdett szocialista ideológián alapuló extenzív oktatási reform, amely az oktatás minden szintjén – különösen a középfokon és a dolgozók iskoláinak fokán – expanziót hirdetett, nem valósítható meg a személyi, tárgyi és egyéb feltételek hiányában. Így szükségszerűen az évtized közepén a reform leállítása történt meg. A reform *cooling-out*-ja azt is jelentette, hogy az oktatási rendszer ideológiai alapú integrációja megbukott és helyette a szakmai, vagyis ideológiamentes, megközeletés váltotta azt fel. Ebből a nézőpontból a reform korrekcióját a szakbürokrácia szakmai-gyakorlati szempontjainak győzelmeként is értelmezhetjük. Vagyis változás történt a korabeli domináns kommunista ideológia és a valóság szakmai értelmezése közötti kapcsolatban, a valóság javára. A reform korrekcióját elősegítette, hogy a Szovjetunió politikai vezetésében is változások történtek, Nyikita Hruscsov megbukott s az SZKP főtitkári posztján Leonyid Brezsnyev váltotta őt, aki a korábbi hruscsovi politikát, így az oktatáspolitikát is felülírta.

Az iskolareform korrekciójáról az MSZMP Politikai Bizottságának 1965. június 8-ai határozata döntött (Kardos és Kornidesz, 1990). A korrekció a reform minden lényeges elemét kritizálta, így a politechnikai oktatást, az 5+1 gimnáziumi

ziumi oktatási formát, a középfokú oktatás általánossá tételének elvét, a szakképzés és továbbképzés új szerkezetét és a dolgozók iskoláinak kibővítését is. A határozat új rendszerintegrációs elvet hirdetett, mely kimondta, hogy „az oktatási hálózat fejlesztésénél a jövőben az általános kultúrpolitikai célok mellett meghatározónak kell tekinteni a népgazdaság teherbíró képességét és biztosítani kell a munkaerő-gazdálkodás és az oktatásügy összhangját” (Kardos és Kornidesz, 1990. 511.).

Halász Gábor (1988b) tanulmányában hangsúlyozza, hogy a nyilvánosságban csak a hetvenes évek közepén-végén történt említés arról, hogy politikai korrekció történt az oktatási mezőben.² Ugyanakkor ennek ellentmond, hogy *Ilku Pál* művelődésügyi miniszternek az országgyűlésben az oktatási reformtörvény végrehajtásának tapasztalatai kérdéskörében elmondott beszédéből részleteket közöl a Köznevelés 1965-ös év végi száma (*Ilku*, 1965), amelyben a miniszter elismeri, hogy az iskolareform koncepciója hibás volt. A miniszteri beismerése a reform bukásaként is értelmezhető. Ennek okán elmondható, hogy a nyilvánosság a reform korrekciójáról már az 1965-ös évben is tudhatott, nemcsak az 1970-es évek végén, ahogyan *Halász Gábor* tanulmányában kifejti (vö. *Halász*, 1988b). Mi több, *Lugossy Jenő* miniszterhelyettes egy 1970-es Köznevelésbeli cikkében is hivatkozik az 1965-ös párhatározat szakképzést módosító részére: „Pártunk Politikai Bizottságának 1965-ös határozata és az azt követő kormánydöntések után a régi típusú – szakmunkásképzési céllal indított – szakközépiskolát fokozatosan megszüntettük és helyette új típusút alakítottunk ki” (*Lugossy*, 1970. 4.). Bár itt sem kerül kimondásra, hogy 1965-ben a reform leállítása történt meg, de mivel a szakképzés reformja az 1961-es törvény alapköve, ezért ebből már következtetni lehetett a reform korrekciójára. A reform leállításának nyilvánosságra kerülésétől függetlenül feltűnő, hogy a hatvanas évek eleji iskolareformhoz tartozó személyek nem vesznek tudomást az oktatáspolitikai korrekciójáról (lásd *Sáska*, 1992). Ugyanez történik *Orbán Lászlónak* a művelődésügyi miniszter helyettesének felszólalásában is, amikor azt mondja, hogy: „Az iskolareform eddig eltelt 8 esztendeje alatt a közoktatás lényeges változásokon ment át” (*Orbán*, 1968. 1.). Látható, hogy *Orbán* egységes folyamatként látja az iskolareformot, s a „lényeges változások” kitétel a korrekcióra utal.

A hatvanas évek második felének oktatáspolitikai diskurzusát alapvetően meghatározta az 1968. január elsején életbe lépő Új gazdasági mechanizmus. A *Nyers Rezső* vezette gazdasági mechanizmus a merev tervgazdálkodás leépítésén és a piaci elv fokozatos bevezetésén nyugodott. A piaci logika elve az okta-

2. *Halász Gábor* tanulmányának 13 lábjegyzetében írja azt, hogy *Monigl István* „A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata” című könyvében (Akadémia Kiadó, Budapest, 1979) említi először a nyilvánosság előtt, hogy korrekció történt az oktatásban.

tási rendszerre is kiterjedt, s ennek mikéntje került az oktatási mező tagjainak érdeklődési körébe.

Szarka József, aki ekkor már a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) és a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet (KPTI) utódjának az Országos Pedagógiai Intézetnek (OPI) a vezetője „*Nevelésügyünk helyzete és fejlesztésének távlatai*” című Köznevelésben megjelent cikkében az új gazdasági mechanizmus várható oktatási rendszerre gyakorolt hatásait elemzi (*Szarka, 1967*). *Szarka* kiemeli, hogy az oktatáspolitikai vezetők kitartanak amellett, hogy „*a művelődésügy nem lehet a jövőben sem egyszerűen gazdasági szempontoknak alávetett tevékenység*” (*Szarka, 1967. 322.*). Ugyanakkor felhívja arra a figyelmet, hogy a munkaerő-gazdálkodási szempontok fokozottabban fognak megjelenni az oktatás területén. További interpretációja szerint a piaci logika a szocialista munkaerőkölcsöt erősíteni fogja, mint írja: „*Ideológusok, szociológusok meggyőzően bizonyítják, hogy az anyagi érdekelttség fokozása és a szocialista öntudat erősödése nem egymást kizáró tendenciák*” (*Szarka, 1967. 323.*). Lényegében *Szarka* nem fogalmaz meg kemény kritikát a gazdasági reform oktatási vetülete felől – ugyanakkor leszögezi, hogy a gazdasági racionalitás elve nem imperializálhatja az oktatási rendszer egészét –, s írásának végkicsengése pozitív a gazdasági reform és oktatás ügyében, s ezzel a reform támogatására biztatja a pedagógustársadalmat.

1967-ben az újjáalakult Magyar Pedagógiai Társaság kezdeményezésére 1970 szeptemberében összehívásra került az V. Nevelésügyi Kongresszus (*Kiss, 1971*). A Kongresszus megtartása szimbolikus jelleggel is bírt, hiszen az eddigi Kongresszusok megrendezésére kiemelkedő történelmi eseményekkor került sor. Ezek az időpontok a következők voltak: 1848, 1896, 1928, 1948 (*Kelemen, 2008*). Továbbá a politika is jóváhagyta, támogatta a kongresszust.

A Kongresszus összehívását a magyar társadalomban végbemenő változások – Új gazdasági mechanizmus – és az oktatási rendszer funkcionális hibáinak kijavítása indukálta. Természetesen a kongresszus szereplői az oktatási rendszer megváltoztatását a szocialista nevelés megújításának keretén belül képzelték és képzelhették el. *Báthory Zoltán* (2001) kiemeli, hogy a kongresszus azért is a fontos események közé tartozott, mert a pedagógiai szakma kezdeményezte azt, attól függetlenül, hogy a politika gyámkodott felette. Így a kongresszus a pedagógiai, neveléstudományi szakma erejét, önállósulását is jelentette. Továbbá *Kelemen Elemér* (2008) kiemeli azt, hogy az itt elindult folyamatok csíráját képezték a következő évtizedekben beinduló, a pártállami kereteket megváltoztató oktatási reformtörekvéseknek.

Összegzés

A hatvanas évek oktatáspolitikáját vizsgálva eljutottunk az ideológiai alapon szerveződő oktatási reformtól ennek tanügyigazgatási-szabályozási-gazdasági alapú korrekciójáig, s az új évtized új oktatási folyamatainak előszeléig, az V. Nevelésügyi Kongresszusig.

Tágabb elméleti keretet használva, a hatvanas évek oktatáspolitikai változásai jól illeszkednek abba a koncepcióba, mely a magyar szocialista oktatáspolitikai-tanügyigazgatás és pedagógiai történetét a *Sztálin* haláláig felépített monolit oktatási aréna erodálásaként, többszereplőssé válásaként értelmezi (lásd *Halász*, 1988a; *Sáska*, 2009, 2011).

Az ötvenes évek végén induló s a hatvanas évek elejét meghatározó pedagógiai ideológiai alapú megközelítésének hegemoniája a hatvanas évek közepétől meggyengül, s ettől kezdve az oktatáspolitikai szakmai-pedagógiai alapú szerveződése is hatalmi tényezővé válik az oktatási mezőben. E folyamatnak egyik kicsúcsosodása az V. Nevelésügyi Kongresszus lesz. S ebből a többszereplős oktatáspolitikai harcból születik meg az 1972-es párthatározat az oktatás helyzetéről, de ez már a hetvenes évek története.

Szakirodalom

Báthory Zoltán (2001): *A maratoni reform*. Önkönet, Budapest.

Báthory Zoltán és Falus Iván (1997, szerk.): *Pedagógiai Lexikon*. Keraban, Budapest.

Géczi János (2006): A pedagógiai sajtó. *Educatio*. 3. 511–538.

Halász Gábor (1988a): *Az ifjúság nevelése és az oktatáspolitikai a hatvanas évek elején: történeti politikai elemzés*. Oktatókutató Intézet, Budapest. URL: http://halaszg.ofi.hu/download/Ifjusag_nevelese.htm Utolsó letöltés: 2015. július 1.

Halász Gábor (1988b): *Az oktatáspolitikai állami-politikai mechanizmusai a hetvenes nyolcvanas években*. Oktatókutató Intézet, Budapest. http://halaszg.ofi.hu/download/Oktataspolitika_60-70-es_evek.htm Utolsó letöltés: 2015. július 1.

Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában, 1945–1993*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kardos József és Kornidesz Mihály (1990): *Dokumentumok az oktatáspolitikai történetéből*. 2. kötet. 1950–1972. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kelemen Elemér (2008): A magyar nevelésügyi kongresszusok története. *Új Pedagógiai Szemle*, 2. 76–85.

- Kiss Árpád (1971, szerk.): *V. Nevelésügyi kongresszus*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Mann Miklós (2004): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században*. Önkönet, Budapest.
- Miklósvári Sándor (1962, szerk.): *Nevelési Terv*. Pedagógiai Tudományos Intézet, Budapest.
- Monigl István (1979): *A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer kapcsolata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Révai József (1957): Az októberi ellenforradalom és az ifjúság. *Társadalmi Szemle*, 1. 53–62.
- Sáska Géza (1992): *Ciklikusság és centralizáció. A központosított tanügyigazgatás és a felnőttoktatás esete*. Educatio, Budapest.
- Sáska Géza (2004): A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia-ellenes képzete a XX. századi pedagógiai ideológiákban. *Magyar Pedagógia*, 4. 471–497.
- Sáska Géza (2005): A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia-ellenes képzete a XX. századi pedagógiai ideológiákban, 2. rész. *Magyar Pedagógia*, 1. 83–99.
- Sáska Géza (2009): A szocialista neveléstudomány kialakulása és függősorba süllyedése – a didaktika példáján. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 98–130.
- Sáska Géza (2011): *Új társadalomhoz új embert és új pedagógiát! A XX. századi egyenlőségpárti és antikapitalista pedagógiákról*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2006): „Pedagógiánk... valóban népünk nevelőihez fog szólni”. Az 1956-os Balatonfüredi Pedagógus-Konferencia. *Educatio*, 3. 609–622.
- Szarka József (1965): A nevelés elméletének fejlődése. In: Simon Gyula (szerk.): *Nevelésügyünk húsz éve 1945–1964. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 81–108.
- Szarka József (1967): Nevelésügyünk helyzete és fejlesztésének távlatai. *Köznevelés*, 9. 323–323.